

УДК 343.95:159.9

Марія Дегтяренко,здобувачка кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ,**Олег Пікаревський,**здобувач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

ОСНОВНІ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ ФОРМИ ЗАЛУЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ У СУДОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена аналізу можливих форм використання психологічних знань у судочинстві через призму дослідження чинного законодавства, змісту наукових джерел та судової практики. У статті аргументовано необхідність залучення психолога до розгляду справ за участю неповнолітніх як особливої категорії сторін у справі.

Ключові слова: судочинство, форми, психологічні знання, неповнолітні.

На сучасному етапі розвитку суспільства неможливо уявити судочинство без використання наукових досягнень, всіх наявних методів та засобів встановлення фактів у справах, в тому числі психологічних.

Аналіз чинного законодавства, судової практики та наукової літератури, доводить, що психологічні знання можна використовувати на різних стадіях судового процесу та у трьох формах: психологічна консультація (залучення психолога консультанта), участь спеціаліста-психолога у процесуальних діях та експертне психологічне дослідження. На нашу думку, основною формою використання спеціальних психологічних знань у судовій діяльності є судово-психологічна експертиза, оскільки така форма є найчастішою за використанням та найофіційнішою за юридичною значимістю. Інші форми використання психологічних знань є актуальними та перспективними, проте потребують законодавчого розвитку та врахування досвіду прогресивних країн.

За необхідності використання спеціальних психологічних знань перед судом виникає питання, в якій формі буде доцільніше таке залучення для конкретного випадку, в тому числі за доцільністю, офіційністю, часовою тривалістю тощо. Наприклад, виконання судово-психологічної експертизи є більш довготривале, тому для деяких питань доцільніше за-

лучати спеціаліста або консультанта, з метою вирішення цих питань безпосередньо в судовому процесі.

Судово-психологічна експертиза — є наукове-практичне дослідження експертом на основі спеціальних психологічних знань психологічних особливостей осіб, психічних явищ та процесів, що мають юридичне значення та правові наслідки, впливають на об'єктивність розгляду справи (провадження) в суді. Зокрема сприяють правильному оцінюванню показань та свідчень (підозрюваних та обвинувачених, свідків, потерпілих) у випадках, коли вони викликають сумнів у своїй достовірності; неповнолітніх: у випадку наявності підозри, що свідчення мають фантастичні нашарування; підозрюваних (обвинувачуваних) у випадку, коли дії особи неадекватні їх стану та притаманним їм властивостям, тощо. Основною підставою призначення судово-психологічної експертизи є необхідність у межах судового процесу з метою об'єктивного розгляду справи, виявлення та дослідження психологічних особливостей осіб, психічних процесів та явищ у контексті вчинених юридично значимих дій.

Спеціаліст-психолог може брати участь в усіх судових діях на розсуд суду. Участь його у судочинстві є офіційною, й учасники судочинства зобов'язані враховувати міркування і поради спеціаліста-психолога.

Перелік судових дій, до яких є доцільним залучення спеціаліста-психолога, наведений нижче, не є вичерпним:

— підготовка запитань таким чином, щоб особа, що піддається допиту, не могла отримати інформації у справі (провадженні) та для відповіді на запитання зверталась до своєї пам'яті;

— збирання матеріалів для наступного призначення та проведення судово-психологічної експертизи.

При порівнянні процесуальних статусів спеціаліста-психолога, психолога консультанта та психолога-експерта виявляється принципова різниця у повноваженнях. Висновки психолога-експерта мають найбільший вплив на результат судового розгляду, участь спеціаліста-психолога також має свій вплив, оскільки учасники судового розгляду мають враховувати поради та міркування спеціаліста-психолога. Найменш освітленою в чинному законодавстві та офіційною є участь консультанта-психолога.

Діяльність консультанта-психолога в судочинстві полягає в наданні необхідної психологічної інформації суду, повідомлення про психологічну сторону справи і процесу та повідомлення про досягнення психології та її галузей, що можуть бути використані для встановлення істини у справі (провадженні).

На думку І. М. Луцького, психологічна консультація — перспективна форма використання психологічних знань, яка спрямована на допомогу учасникам судового процесу в правильній оцінці обставин події, критичній оцінці експертного (психологічного) висновку, а також для можливості правильного застосування знань про людську психіку та особистісні підходи [1].

Розглянемо основні напрями роботи психолога у якості консультанта:

— надання консультації щодо типології особистості, психологічних особливостей та відмінностей осіб. У тому числі: специфічних форм поведінки та діяльності окремих психологічних типів; щодо типових вікових особливостей, щодо психічного розвитку особистості та особливості пізнавальних, емоційних-вольових процесів на різних етапах розвитку особи; щодо можливого впливу психічних та соматичних захворювань (наявних або

перенесених) на поведінку та соціальну адаптацію особи; щодо психології осіб при виконанні трудової діяльності та можливість виникнення помилок на психологічному підґрунті; щодо окремих психологічних феноменів, станів, процесів тощо;

— консультування суду щодо можливих засобів впливу на учасників процесу з метою коригування та стабілізації їх поведінки; щодо шляхів вирішення конфліктних ситуацій; щодо прогнозування поведінки сторін у ході судового розгляду, їх активності, чесності і правдивості;

— консультування щодо призначення та проведення судово-психологічної експертизи. В тому числі щодо актуальності та доцільності призначення експертизи; щодо виду експертизи, що необхідно для правильного формулювання питань експерту; щодо правильного розуміння висновку експерта тощо. Крім того, консультант-психолог може сформувати інформативну базу про психологічну сторону справи, зібрати важливу інформацію про психологічний стан, явища та процеси майбутніх підекспертних осіб [2]. Актуальність зазначеного напрямку доводить судова практика, яка свідчить, що залучення консультанта-психолога до судового процесу в багатьох випадках передують призначенню судово-психологічної експертизи.

На нашу думку, ще однією можливою формою залучення консультанта-психолога у судову діяльність є психологічне забезпечення діяльності суддів та працівників апарату суду. Проте зазначена форма є незакріпленою в чинному законодавстві і має лише поодинокі випадки використання.

Особливо актуальним вбачається залучення особи, що володіє психологічними знаннями, у будь-якій формі до розгляду справ за участю неповнолітніх як особливої категорії сторін у справі.

Законодавець врахував наявність вікових та психологічних особливостей у неповнолітніх обвинувачених та передбачив низку додаткових обставин, що підлягають встановленню при судовому розгляді, а саме: повні всебічні відомості про особу неповнолітнього, стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-пси-

хологічні особливості неповнолітнього, з метою їх врахування для індивідуалізації покарання або обрання заходів виховного характеру; наявність розумової відсталості (не пов'язаної з психічними захворюваннями); можливості повністю усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними (із зазначенням, якою мірою); ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; умови життя та виховання; наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення [3]. Виконання зазначених правових вимог безперечно потребує використання спеціальних психологічних знань.

Другий психологічний аспект розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх стосується віку настання кримінальної відповідальності. Так, при розгляді справи в суді може виникати питання про розумову відсталість неповнолітнього обвинуваченого, яка не є психічним захворюванням. Встановлення ступеня інфантильності неповнолітнього може вплинути на судові рішення, в тому числі звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності або пом'якшення призначеного покарання [4]. По своїй суті інфантильність є психологічними поняттям, тому її встановлення потребує використання психологічних знань.

Третій аспект пов'язаний із властивою неповнолітнім навіюваністю, що в поєднанні з відхиленням (відставанням) у розвитку, призводить до того, що неповнолітній може вчинити суспільно небезпечне діяння під впливом дорослих. Тобто надважливим є встановлення самостійності показів неповнолітнього. Для цього перед психологом можна поставити наступні питання щодо відповідності показів неповнолітнього його віку та інтелектуальному розвитку; щодо ступеня навіюваності неповнолітнього; щодо наявності впливу з боку дорослих на неповнолітнього тощо.

Вищевикладене доводить, що для забезпечення гарантій прав та свобод людини і громадянина у судових установах, забезпечення принципів судочинства та ефективного реформування судової системи з метою вдосконалення діяльності судової системи, залучення психолога до

судового розгляду є доцільним і, більше того, необхідним.

На основі проведеного ґрунтовного аналізу чинного законодавства України, змісту наукової літератури та судової практики, можна зробити висновки про можливість залучення психолога до відправлення судочинства на загальних засадах залучення фахівців, закріплених у процесуальних нормативних актах. Таке залучення можливе у справах всіх юрисдикцій без виключення, на всіх етапах судового процесу та у трьох формах: спеціаліста, консультанта та експерта.

Можливість використання спеціальних психологічних знань недостатньо висвітлена законодавцем, особливо це стосується цивільного судочинства. Виключення становить лише психологічна експертиза.

Так, у підзаконних актах та при офіційному тлумаченні варто б звернути увагу суддів, на можливість залучення психологів у різних формах під час проведення процесуальних дій, коли потрібним буде глибинне знання психології, або якщо на це вказують особливості поведінки осіб, щодо яких здійснюються процесуальні дії. Необхідно також зауважити, що судово-психологічна експертиза — не єдина форма залучення спеціальних психологічних знань, яка може слугувати судочинству. Так, роль психолога в якості консультанта в судовій системі є недооціненою, проте безапеляційно можливо стверджувати, що таке залучення впливатиме на підвищення якості судочинства, вдосконалення його наукового рівня та встановлення об'єктивної істини у судових справах.

Можливість залучення саме фахівця-психолога до судового процесу прямо передбачена лише у кримінальному законодавстві, така процесуальна норма стосується проваджень щодо неповнолітніх. Проте залучення психолога є необхідним для неповнолітніх, що мають інший процесуальний статус та в справах інших юрисдикцій. Залучення інших спеціалістів, лікарів, педагогів є доцільним, проте не замість, а разом із психологом. В іншому випадку таке залучення втрачає ефективність та стає лише формальною дією. Тобто необхідно внести зміни до чинного законодавства та замінити

право на обов'язок суду залучити психолога до розгляду справ за участю неповнолітніх.

На нашу думку, необхідно внести зміни до чинного законодавства щодо встановлення процесуального статусу психолога при безпосередньому здійсненні судочинства, форм участі, функцій

та завдань, кола прав та обов'язків тощо. Такі правові положення повинні розроблятися у законодавчій формі, проте ґрунтуючись на психологічних догмах. Таке «оновлення» законодавства спричинить розширення практики використання досягнення психологічної науки для потреб судової системи.

ПРИМІТКИ

1. Луцький І. М. Психологічна консультація в кримінальному процесі / І. М. Луцький // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. — 2008. — Вип. 20. — С. 250—255.

2. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : монографія / В. Я. Марчак. — Чернівці : Рута, 2005. — С. 152.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України // Офіційний вісник України. — 2012. — № 37.

4. Кримінальний кодекс України // Офіційний вісник України. — 2001. — № 21.

Десяренко Марія, Пикаревский Олег. Основные и перспективные формы привлечения психологических знаний в судопроизводство.

Статья посвящена анализу возможных форм использования психологических знаний в судопроизводстве, через призму исследования действующего законодательства, содержания научных источников и судебной практики. В статье аргументирована необходимость привлечения психолога к рассмотрению дел с участием несовершеннолетних как особой категории сторон по делу.

Ключевые слова: судопроизводство, формы, психологические знания, несовершеннолетние.

Degtyarenko Maria, Pikarevskiy Oleg. General and advanced involvement forms of psychological knowledge in judicial work.

This article intends to analyse possible forms of the usage of psychological knowledge in legal proceedings in terms of existing legislation, content of scientific sources and litigation. This article argues the need for involvement of psychologists in cases involving minors as a special category of the parties in the case.

Key words: justice, forms, psychological knowledge, minor.